

Zofia Nałkowska

Medaillons

Uit het Pools vertaald door Martin Hulsenboom

van**genep** amsterdam

I

Die ochtend waren we er voor de tweede keer. Het was een zonnige, koele meidag. De wind van zee woei verfrissend, wat herinnerde aan iets van jaren her. Voorbij de bomen langs de brede, geasfalteerde laan stond de muur, waarachter zich het immense terrein uitstreckte. We wisten al wat ons te wachten stond.

Ditmaal werden we vergezeld door twee oudere heren. Dezen kwamen in de hoedanigheid van 'collegae' van Spanner—beiden professor, beiden arts en wetenschapper. De een rijzig, grijs met een slank en nobel gelaat. De ander even lang, maar daarbij gezet en zwaar. Zijn volle gezicht drukte goedhartigheid uit en ook een soort bezorgdheid.

Ze gingen nagenoeg hetzelfde gekleed in zwarte, lange jassen van goede wol, die bij ons ongebruikelijk waren en een nogal provinciale indruk wekten. Op het hoofd droegen ze een soepele, eveneens zwarte hoed.

Het bescheiden, ongepleisterde bakstenen huisje stond op een hoek van de binnenplaats, achteraf, als een onbelangrijk paviljoen van het grote gebouw waarin zich het Anatomisch Instituut bevond.

We liepen eerst de trap af naar de ruime, donkere kelder. In het licht, dat schuin door de verre, hooggeplaatste ramen naar binnen viel, lagen de overledenen er net zo bij als gisteren. Hun lichamen – naakt, crèmekleurig, jong en met het aanzien van harde sculpturen – verkeerden in een uitstekende staat, hoewel ze hier reeds maanden lagen te wachten op het moment dat ze ten slotte overbodig zouden zijn.

Ze lagen in lange bassins van cement, waarvan de deksels gelicht waren, als in sarcofagen: in de lengte, de een op de ander. De armen rustten gestrekt langs het lichaam, niet samengevouwen op de borst zoals het begrafenisritueel dat voorschrijft. En de rompen waren zo prompt en precies van hun hoofden ontdaan, dat het leek of ze van steen waren.

In een van die sarcofagen lag boven op een stapel lijken de ons reeds bekende ‘zeeman’ zonder hoofd, een schitterende jongeman, groot als een gladiator. Op zijn brede borst waren de contouren van een schip getatoeëerd. Dwars door de omtrekken van twee schoorstenen was een spreuk zichtbaar, die getuigde van vergeefs geloof: ‘God zij met ons’.

We passeerden het ene met lijken gevulde bassin na het andere. De twee buitenlandse heren liepen en keken mee. Ze waren arts en begrepen beter dan wij, wat dit alles te betekenen had. Om aan de behoefte van het Anatomisch Instituut van de universiteit te voldoen zou

een voorraad van veertig lijken hebben volstaan. Hier waren er driehonderdvijftig.

Twee teilen bevatten uitsluitend onthaarde hoofden, die van al die rompen afgehakt waren. Ze lagen op en over elkaar, precies zoals ze gevallen waren. Mensengezichten die als aardappelen waren neergeploft. Enkele opzij gekeerd, zoals men op een kussen ligt, en andere naar beneden of naar boven gericht. De hoofden waren als van steen: gelig, egaal en eveneens uitstekend geconserveerd en gladjes van de hals gescheiden.

In een hoek van een teil rustte, met de blik omhoog, het kleine, crèmekleurige gezicht van een jongen die bij zijn sterven nauwelijks achttien jaar moest zijn geweest. De enigszins schuin staande, donkere ogen waren niet geheel gesloten, maar kierden licht. De volle lippen, met dezelfde vale kleur als het gezicht, hadden de uitdrukking aangenomen van een geduldige, droevige glimlach. De opvallend gelijkmatige wenkbrauwen richtten zich—als uit ongeloof—op naar zijn slapen. Zo wachtte hij onder deze allervreemdste omstandigheden, die zijn begrip te boven gingen, op de uiteindelijke veroordeling van de wereld.

Verderop waren er opnieuw bassins met doden, en ook teilen, nu gevuld met doormidden gehouwen, aan stukken gesneden en gevilde mensen. In slechts één bassin, dat ver van de andere was verwijderd, bevonden zich enkele lijken van vrouwen.

Voorts troffen we onder de gewelven enige lege bassins aan, amper voltooid en nog zonder deksel. Daaruit bleek dat de lijkenvoorraad nog steeds niet groot genoeg was geweest en dat er plannen bestonden voor uitbreiding van deze onderneming.

Later liepen we met de beide professoren naar het rode huisje en daar zagen we op een inmiddels afgekoeld rooster een enorme, met donkere vloeistof gevulde ketel staan. Iemand die op het terrein bekend was, tilde het deksel op en trok met een pook een druipend, uitgekookt menselijk torso omhoog, dat van de huid ontdaan was.

In twee andere ketels bevond zich niets. Maar dichtbij, op de schappen van een vitrine, lagen uitgekookte schedels en scheenbeenderen op een rij. Ook zagen we in een kist keurig opgestapelde lagen van vet gereinigde en fijn geprepareerde stukken mensenhuid. Op een plank bevonden zich potten met caustische soda. Aan de wand verankerd stond een ketel met specie en een grote oven voor de verbranding van afval en beenderen.

Ten slotte vonden we op een hoge tafel stukjes wittige, ruwe zeep en enkele met uitgedroogde zeep bevuilde, metalen gietvormen.

Deze keer gingen we niet verder de ladder op naar de zolder om daar de hoge stapel schedels en beenderen te bekijken, die de lemen vloer geheel bedekte. We bleven nu alleen nog een ogenblik staan op dat gedeelte van het terrein waar we zicht hadden op de resten van drie

totaal verbrande gebouwen, van metalen crematoriumovens en een grote hoeveelheid buizen en leidingen. Het leed geen twijfel, dat ook het rode huisje al tweemaal in brand gestoken was. Beide keren had men de opkomende vuurhaard echter bijtijds opgemerkt en geblust.

We vertrokken samen met de professoren, die zich meteen van ons scheidden en, geleid door een onbekend persoon, hun eigen weg gingen.

II

Voor de commissie getuigt een magere, bleke jongeman met helblauwe ogen. Hij is voor het onderzoek uit de gevangenis gehaald en weet werkelijk niet wat we van hem willen.

Zijn woorden klinken weloverwogen, ernstig en droef. Hij spreekt Pools, zij het met een buitenlands accent—enigszins brouwend.

Hij zegt dat hij uit Gdansk komt. Daar bezocht hij de lagere school, doorliep later nóg zes klassen en legde het eindexamen af. Hij deed vrijwilligerswerk en was bij de padvinderij. In de oorlog raakte hij in gevangenschap, maar wist te vluchten. Hij werkte een tijdje als sneeuwruimer en daarna in een munitiefabriek. Daar ontvluchtte hij ook.

De zaak waarom het gaat, speelt zich voornamelijk af in Gdansk. Een Duitser werd bij zijn moeder ingekwartierd, nadat zijn vader naar een concentratiekamp was afgevoerd. Deze Duitser bezorgde hem werk in het plaatselijke Anatomisch Instituut. En zo kwam hij in contact met professor Spanner.

Professor Spanner werkte aan een boek over anatomie en benoemde hem tot preparator van lijken. Op de universiteit gaf de professor college, zo'n prepareercursus voor studenten. Hij was bezig zijn boek uit te geven en daarvoor werkte hij dus hier. Zijn plaatsvervanger, professor Wohlmann, werkte er ook – de jongeman kan echter niet zeggen of dat ook voor een of ander boek was of zomaar...

Dat bijgebouw werd in 1943 als stokerij voltooid. Spanner wist toen een machine te bemachtigen om vlees en vet van beenderen te scheiden. Van de beenderen moesten geraamtes gemaakt worden. In 1944 beval professor Spanner dat de studenten het vet van de lijken apart moesten houden. Elke avond na afloop van de cursussen, wanneer de studenten vertrokken waren, haalden arbeiders de schalen met vet weg. Er waren ook schalen met aders en met vlees. Het vlees gooiden ze weg of verbrandden ze. Maar de mensen in de stad klaagden bij de politie over de stank en de professor gaf toen de opdracht om het vlees 's nachts te verbranden.

De studenten werd ook gezegd dat ze de huid heel

nauwkeurig moesten verwijderen, dan het vet en daarna, volgens het prepareerboek, de spieren tot aan het bot. Het vet dat door de arbeiders van de schalen gehaald werd, bleef de hele winter liggen en werd daarna, toen de studenten weg waren, in vijf, zes dagen tot zeep verwerkt.

Professor Spanner verzamelde ook mensenhuid. Ze moesten die samen met senior-preparator Von Bergen looien en er iets van maken.

‘Senior-preparator Von Bergen, dat was mijn directe chef. De vervanger van professor Spanner was doctor Wohlmann. Professor Spanner was een burger, maar meldde zich als arts aan bij de ss.’

Waar doctor Spanner nu is, weet de gevangene niet. ‘Spanner is in januari 1945 vertrokken. Toen hij wegging, droeg hij ons op om het in dat semester verzamelde vet te blijven verwerken. Hij beval ons keurig zeep te maken, anatomie te doen en op te ruimen, zodat het er ordelijk uit zou zien. Hij gaf ons niet het bevel het recept weg te doen. Misschien vergat hij dat. Hij zei dat hij terug zou komen, maar hij kwam niet meer terug. Toen hij weg was, werd hem zijn post nagezonden naar het Anatomisches Institut in Halle an der Saale.’

Tijdens zijn getuigenis zit hij op een stoel die bij de wand is neergezet in het licht van de ramen aan de andere kant. Hij is volledig zichtbaar – in zijn overpeinzingen en gedachten, in zijn vaste wil precies te vertellen hoe alles geweest was en niets over het hoofd te zien.

Hij is alleen en wij zijn met een man of vijftien: leden van de commissie, plaatselijke gezagsdragers en ambtenaren van het gerechtshof.

Zijn overdreven ijver maakt dat hij af en toe onduidelijk wordt.

‘Wat voor recept?’

‘Het recept hing aan de wand. Een assistente die van het platteland kwam, nam vandaar een recept voor zeep mee. Ze heette Koitek. Een technisch assistente. Zij vertrok later ook, maar zij ging naar Berlijn. Behalve het recept was er nog een notitie aan de wand. Die had Von Bergen geschreven en ging over de volledige reiniging van beenderen voor de vervaardiging van geraamtes. Maar daar waren deze beenderen niet geschikt voor. Ze vielen uit elkaar. Of de temperatuur was te hoog of de vloeistof te sterk.’

Hij maakte zich nog druk om dit vroegere probleem.

‘Als je maar volgens het recept werkte, lukte de zeep altijd. Slechts één keer lukte het niet. Het laatste stuk, dat in de stokerij op tafel lag, is mislukt.’

De zeeproductie vond plaats in de stokerij. Professor Spanner leidde die productie zelf, samen met seniorpreparator Von Bergen. Met degene die de lijken haalde. Of ik met hem meeging? Jawel. Maar ik ben slechts twee keer meegeweest. En ook een keer naar de gevangenis in Gdansk.

Eerst voerden ze de lijken aan uit het gekkenhuis,

maar later waren er niet genoeg van die lijken. Spanner schreef toen overal burgemeesters aan, dat ze de lijken niet moesten begraven, maar dat hij het Instituut de stoffelijke resten zou laten ophalen. Ze brachten lijken mee uit het concentratiekamp Stutthoff, terechtgestelden uit Królewiec, uit Elblag, uit heel Pommeren. Pas toen men in de gevangenis van Gdansk een guillotine plaatste, kwamen er genoeg lijken. . .

Het ging vooral om Poolse lijken. Maar op een keer kwamen er ook Duitse militairen, die in de gevangenis tijdens een feest waren onthoofd. En eenmaal brachten ze vier of vijf lijken met Russische namen binnen.

Von Bergen voerde de lijken altijd 's nachts aan.'

'Wat was dat voor feest?'

'Er was een feest in de gevangenis. De inwijding van de guillotine. Chef Spanner was uitgenodigd en verscheidene andere gasten. De chef nam senior-preparator Von Bergen en mij mee. Ik weet niet waarom hij mij meenam, want ik was niet uitgenodigd. De gasten kwamen per auto en te voet. Ze gingen die zaal binnen. Maar wij niet. Wij moesten wachten. Wij hadden de guillotine en de galg al gezien. Het was toen dat die vier Duitse militairen ter dood werden gebracht. Naar het schijnt zorgde een Duitse priester voor de inzegening.

Ik zag hoe ze één gevangene binnenlieten. Handboeien van achteren, blootsvoets, vuilzwarte benen, alleen een broek aan en verder naakt.

Er was een paars gordijn en daarachter een andere kamer met de openbare aanklager. De senior-preparator sprak later met de beul en deed verslag. Nou, ze hoorden de toespraak van de openbare aanklager en daarna een geruis, een gesjor en een gestamp, alsof er iemand aan het rennen was. En toen viel het ijzer. De beul meldde dat het vonnis was voltrokken. En wij hadden al gezien hoe ze vier lijken in een open kist hadden weggedragen.

Of er een priester bij deze inwijding aanwezig was, weet ik niet zeker. Maar men zei dat één militair in uniform een priester was.

Eén keer brachten Von Bergen en Wohlmann honderd lijken uit de gevangenis mee.

Maar later wilde Spanner lijken met hoofden. Hij wilde ook geen doodgeschoten gevangenen, want die brachten te veel werk met zich mee en gingen altijd stinken. Zo kwam er bijvoorbeeld eens een ter dood veroordeelde Duitse militair aan. Die had een gebroken en doorschoten been. En hij had ook geen hoofd. Alles tegelijk. Het gekkenhuis, daar kwamen de lijken met hoofden vandaan.

Spanner bewaarde altijd lijken in voorraad. Want als er later te weinig waren, nou, dan móést hij wel lijken zonder hoofd nemen.

Die grote zeeman zonder hoofd komt uit de gevangenis van Gdansk. Sommige lijken werden doormidden

gehouden, omdat ze anders niet in de ketel konden. Ze pasten er niet in.

Eén persoon leverde misschien zo'n vijf kilo vet op. Het vet werd bewaard in een stenen bassin in de stokerij. Hoeveel?'

Hij denkt lang na. Hij wil zo nauwkeurig mogelijk zijn. 'Anderhalve centenaar.'

Daar voegt hij echter dadelijk aan toe: 'Vroeger tenminste. Maar de laatste keer was het minder. Toen ze zich al naar het Reich begonnen terug te trekken, was het misschien één centenaar...'

Van de zeeproductie mocht niemand iets weten. Spanner verbood er zelfs met de studenten over te praten. Maar die keken daar naar binnen. Later vertelde misschien de een het aan de ander, dus ze wisten het waarschijnlijk wel... En één keer was het zelfs zo dat ze vier studenten naar de stokerij lieten komen om te helpen koken. Maar gewoonlijk hadden alleen de chef, de senior-preparator, ik en twee arbeiders, Duitsers, toegang tot de productie. De zeep die klaar was, werd door doctor Spanner meegenomen en hij beschikte erover.'

'De zeep die klaar was...?'

'Nou, als die was afgewerkt. Eerst was de zeep zacht en dan moest hij afkoelen. Daarna moesten we de zeep snijden... En Spanner deed de zeep achter slot en grendel. Daar was niet alleen zeep, maar er stond ook een machine. Wij met z'n vijven konden er in- en

uitlopen. En anderen moesten om de sleutel vragen als ze naar binnen wilden.'

'Waarom was dat een geheim?'

Daar denkt hij langer over na. Hij wil naar beste weten antwoorden.

'Misschien was Spanner bang of zo...' overweegt hij aandachtig. 'Volgens mij zou er misschien heibel van gekomen zijn, als iemand in de stad het aan de weet was gekomen...'

Men kon de indruk krijgen dat er ook hier, tussen ons en hem, een of ander 'paars gordijn' was opgehangen. Er was niets met hem te beginnen.

En ten slotte vroeg iemand hem: 'Vertelde niemand aan jullie dat het een misdaad is om van menselijk vet zeep te maken?'

Volkomen ernstig verweerde hij zich: 'Niemand heeft me dat verteld.'

Het zet hem echter aan het denken. Op de volgende vragen geeft hij niet meteen antwoord. Maar uiteindelijk doet hij dat zonder tegenzin.

'Zeker, er kwamen verscheidene mensen naar het Instituut en naar Spanner. Professor Klotz, Schmidt en Rossmann kwamen naar hem toe. Op een keer was de minister van Gezondheid samen met de minister van Onderwijs op het Hygiënisch Instituut. Ook Gauleiter Forste was erbij. Als rector van de gehele Medische Academie was het professor Grossmann die ze ontving.

Enkelen kwamen toen het huis er nog niet stond, dus zij bezochten alleen maar de Anatomie, waar ze onderzochten hoe het er was en of er misschien iets ontbrak.

En toen de stokerij er eenmaal stond, nou, toen werd de zeep steeds na vier, vijf dagen opgeruimd. Ik kan niet zeggen of ze de zeep ook gezien hebben. Ze kónden het zien. En tijdens een inspectie hing het recept er altijd. Dus als ze dat lazen, wisten ze waarschijnlijk ook wat daar gekookt werd.

Ja, de chef gaf mij de opdracht om die zeep samen met de arbeiders te maken. Waarom mij? Dat weet ik niet. Wanneer Spanner de zeep opborg, dacht ik wel dat hij iets in zijn schild voerde. Als hij in zijn boek over zeep had moeten schrijven, zou hij ons niet verboden hebben erover te spreken.

Misschien kwam hij zelf op het idee om van restjes zeep te maken...? Waarschijnlijk kreeg hij daartoe geen opdracht, want anders had hij geen moeite hoeven te doen om het recept te pakken te krijgen...'

Deze overwegingen geven nog geen enkel houvast.

'Wat met de studenten...? Hetzelfde als met ons. Aanvankelijk was iedereen bang zich met die zeep te wassen... Men voelde er weerzin tegen. Het rook vies. Professor Spanner deed erg zijn best om die reuk te laten verdwijnen. Hij schreef naar chemische bedrijven met het verzoek geurextracten te sturen. Maar je kon altijd merken dat het toch geen gewone zeep was.